SELÇUKLU TARİHİ VE TARİHÇİLİĞİNİN TEMEL MESELELERİ

EDİTÖRLER:

PROF. DR. MEHMET ALİ HACIGÖKMEN
PROF. DR. MUHARREM KESİK
PROF. DR. OSMAN KUNDURACI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEFER SOLMAZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEHRA ODABAŞI

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI-1

Tüm hakları saklıdır.

Copyright sahibinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının, elektronik, mekanik ya da fotokopi ile basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz.

Sayfa Tasarımı
SELMA DÜLGEROĞLU
MÜCAHİT PALA

Kapak Tasarımı
Mücahit PALA

Basım Tarihi:
25.12.2019

ISBN: 978-605-83531-8-3

- Kitapta Yer alan metinler, fotoğraf, resim, şekil ve çizimler, alıntı ile kaynakça sorumlulukları yazarlarına aittir.

Toplam 810 sayfa

UTBÎ, BEYHAKÎ VE GERDÎZÎ'NİN ESERLERİNİN GAZNELİ VE SELÇUKLU TARİHÇİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

MUSTAFA AKKUŞ *

İZZETULLAH ZEKİ *

Özet

X. asrın sonlarında Gazne ve çevresinde güçlü bir devlet kuran Gazneliler, Sultan Mahmud'un iktidarıyla İslam Dünyasında XI. Yüzyılın en büyük Türk devletini haline gelerek Hindistan topraklarında İslam'ı hâkim kılmışlardır. Gazneli Mahmud ve onu takip eden sultanlar, saraylarında yer verip destekledikleri arif, edip, tabip ve tarihçi gibi âlimlerle hakimiyet sahalarını ilim, kültür ve medeniyetin merkezi haline getirmişlerdir. Başta Gazneli Mahmud olmak üzere Gazneli Sultanları fetih hareketleri ve siyasi faaliyetlerinin amacının iyi anlaşılması için Utbî, Beyhâkî ve Gerdîzî gibi tarihçileri sürekli yanlarında tutmuşlar, Horasan, İran, Turan, Hindistan ve Irak seferlerine beraberinde götürmüşlerdir. Bunlar da Gazneli Mahmud ve Gazneli Devleti'nin şan ve şöhretini ebedileştirmek için *Târîh-i Utbî (Târîh-i Yemînî), Târîh-i Beyhakî ve Târîh-i Gerdîzî (Zeynü'l-Ahbâr)* gibi eserlerini kaleme almışlardır. Farsça ve Arapça olarak yazılan bu eserler Gazneli ve Selçuklu tarihin temel kaynakları olup, gerek dil bakımından ve gerekse tarihçilerin mezhep farklılığı, sultanlara yakınlıkları, olaylara taraf olmalarından kaynaklanan anlatımları tarihi hakikatleri anlamak açısından bazı sorunları beraberinde getirmiştir.

Utbî, Gazneli Mahmud'un "Yemînüddevle ve Emînülmille" lakabına izafeten kaleme aldığı Târîh-i Yemînî adlı eserinde, Gerdîzî, Sultan Abdürreşid'in lakabı *"Zeynülmille"*'ye nispeten *Zeynü'l-Ahbâr* (Târîh-i Gerdîzî) diye adlandırdığı eserinde Gazneli Mahmud ve devletini övmüşler, Gazne devletinin kalıcı olması için dualarda bulunarak tenkitçi bir yaklaşımdan uzak durmaya çalışmışlardır. Taraf olduklarından dolayı Gaznelilerin diğer devletler ve halklarla ilişkilerinde çoğu zaman objektif olamamışlar, Selçuklu Türkmenleri hakkındaki kayıtlarında hakikatleri Gazneli gözüyle zikretmişlerdir. Beyhakî, de *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini yazarken Gazneli devletinin bir kâtibi olmasına rağmen Sultan Mesud'un dirayetsiz ve müsrif kâr davranışlarını ağır bir dille eleştirmekten çekinmemiştir. Bu tebliğde bahsi geçen tarihçilerin eserlerini Gazneli ve Selçuklu tarihçiliği açısından inceleyerek görüşlerinin farklılığının sebep ve sonuçlarını ortaya koymayı hedefliyorum.

Anahtar kelime: Gazneliler, Selçuklular, Utbî, Beyhakî, Gerdîzî, Bîrûnî

* Dr. Öğr. Üyesi , Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilim Fakültesi Tarih Bölümü Konya/TÜRKİYE akkus75@hotmail.com.

* Dr. Öğr. Üyesi , Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. izzetullahzeki@yahoo.com.

AN ANALYSİS AND CRİTİQUE OF UTBİ, BEYHAQÎ AND GARDİZİ'S PİECES İN ACCORDANCE WİTH THE GHAZNAVİD AND SELJUKİD HİSTORİOGRAPHY

Abstract

Ghaznavids, which established a strong state in Gazne and its vicinity at the end of the nineteenth century, became the largest Turkish state of the eleventh century in the Islamic world with the rule of Sultan Mahmud and made Islam dominant in the lands of India. Mahmud of Ghazni and the sultans who had the throne after him supported scholars such as the sages, physicians and historians in their palaces thanks to their inclination to turn their state into a center of science, culture and civilization. Ghaznavid Sultans, particularly Mahmud of Ghazni, kept the historians, such as Utbi, Beyhaqi and Gardizi, with them at their disposal, and took them along with Khorasan, Iran, Turan, India and Iraq in order to expose and explain their plans for expansion. These historians wrote works such as Târîkh-i Utbi (Tarikh-i Yemini), Tarikh -i Beyhaqi and Tarikh -i Gardîzî (Zaynu'l-Akhbar) to perpetuate the glory and glory of the Ghaznavids and Ghaznavid State. These works, written in Persian and Arabic, are the main sources of the history of Ghaznavids and Seljuks, and have brought some problems in terms of understanding the historical truths both in terms of language and in terms of denomination of historians, their closeness to the sultans, and their expression of being a party to the events.

Utbi's work Târîh-i Yemînî, which was written in praise to Mahmud of Ghazni in accordance with the nicknames "Yaminuddevle ve Aminulmillah", Gardizi's book named *"Zaynulmillah"* in parallel to *Zaynu'l-Akhbar* of Sultan Abdurraşid and Mahmud of Ghazni praised his state, and remained limited in terms of a critical approach by praying for the state of Gazne to be permanent. Because of their association beside a party, they could not be objective in the relations of Ghaznavids with other states and peoples. Bayhaqi, the writer of Tarikh-i Bayhaqi, did not hesitate to criticize Sultan Masud's unscrupulous and wasteful profit behavior despite being a secretary of the Ghaznavid state. The works of the historians mentioned in this paper will be examined in terms of Ghaznavid and Seljuk historiography and the reasons and results of the differences of their opinions will be revealed.

Keywords: Ghaznavids, Seljuks, Utbi, Bayhaqi, Gardizi.

Giriş

Gazneliler, Hindistan'a yaptıkları seferlerle bölgenin Müslüman olmasını sağlayarak İslam dünyasında mümtaz bir konum elde ederek XI. yüzyılın başlarında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı da içine alan dönemin en büyük devletini kurmuşlardır. Gaznelilerin bu faaliyetlerinin sonraki nesillere aktararak onların tanınması ve bilinmesinde en önemli rol, şüphesiz yetiştirdikleri büyük tarihçilerindir. Bu konuda en büyük pay, Gazneli tarihçi Beyhakî'ye aittir. Yine XI. asırda Gaznelilerden sonra ortaya çıkan Gazneli hakimiyetindeki Horasan'da

kurulan ve iki yüzyıl süreyle dünya siyasetine yön veren güç Selçuklular olmuştur. Selçuklu Türkmenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğinde, onların siyasi dirayetleri, askeri kabiliyetleri ve üstün zekâları sayesinde İslam bayraktarlığını yapan Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Böylece başta Abbasi Halifeliği olmak üzere İslam birliğini koruma çabasında olan Gazneliler ve daha sonrada Selçuklular, İslam âleminde önemli hizmetler üstlenmişlerdir. Doğal olarak Gazneliler ile aynı coğrafyada yer alan Büyük Selçuklu Devletinin doğuşu ve kuruluşu süreci sancılı olmuş, Türk-İslam tarihi açısından aynı gaye ve amaçla hareket eden Gazneli Devleti ile mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti tarihi açısından en kıymetli eserler Gazneli tarihçilerin kaleme aldığı kaynaklardır. Selçuk tarihi ile ilgili en önemli bilgileri dönemin çağdaş Gazneli tarihçilerinden Utbî, Gerdîzî ve Beyhakî nakletmektedir. Nitekim büyük tarihçi Utbî, *Târîh-i Yemînî* adlı eserinde henüz bir devlet olarak ortaya çıkmayan Selçuklulardan Türkmenler şeklinde bahsederken eserin Farsça mütercimi Curfadekânî takrizinde "Zikr-i Mahamid-i Selcûkiyân" başlığı altında Selçukluların büyük tarihçilerinin olmadığını, Selçuklu tarihini yazacak âlimlerin himaye edilmediğini beyan ederek sadece Selçuklu tarihinin neden daha az bilindiğine dair bilgiler vermektedir.[1] Gerdîzî ise Selçuklulardan bahsederken Sultan Mahmud Maverâünnehr'de iken Türkistan'ın önde gelenlerinden bir grup Türkmen'in ona gelerek kendi emirlerinin zulmünden şikâyette bulunmalarından itibaren ele almaktadır. Ona göre Sultan Mahmud'a gelen Türkmenler: *"Biz dört bin haneyiz, eğer fermanın varsa, zat-ı âliniz kabul ederse Ceyhun'dan geçerek Horasan'da yurt edinelim. Bizden gönlünüz rahat olsun, sizin vilayetinize bolluk gelecektir. Biz köylüyüz, çok koyunumuz var, ordunuz bizimle çoğalacaktır."* derler. Bu söz üzerine Sultan Mahmud'un müsaadesi ile Selçuklu Türkmenleri dört bin hane erkek, kadın, çoluk çocuk, koyun, deve ve atlarıyla Ceyhun nehrini geçip Serahs, Ferâve, Bâverd bölgelerine inerler.[2] Selçuklular tarihi açısından çok değerli eserlerden biri de Târîh-i Mesûdî olarak da bilinen Târîh-i Beyhakî'dir

Utbî ve *Târîh-i Yemînî* Adlı Eseri

Gazneli Mahmud'un *"Yemînüddevle"* lakabına nispetle *Târîh-i Yemînî* olarak da bilinmekte olan *Târîh-i Utbî,* 412/1021 yılında Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö.427/1036) tarafından kaleme alınmıştır. Eserin müellifi Utbî, aslen Reyli olup V/XI. yüzyılda Horasan'da yaşamıştır.[3] Edebî yönü ağır olan Utbî, şiirle ilgilenmesinin yanı sıra tarihi olayları *Târîh-i Utbî* ile *Letâyifü'l-Küttâb* adlı eserlerinde kaleme almıştır. Utbî, gençlik yıllarında Rey'i terk ederek Horasan'da bulunan dayısını yanında yerleşmiş, dayısının ölümünün

[1] Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar Utbî, Târih-i Yeminî, çev: Ebu'ş-Şeref Nasih b. Zafer Curfadekânî (603H.) Tahkik Eden: Cafer Şiar, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966, s.10.

[2] Ebu Said Abülhey b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, Zeynü'l-Ahbâr, nşr: Rahim Rızâzade Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, Tahran, 2005, s. 275.

[3] Rey, meyveleriyle meşhur Cibâl bölgesinin en büyük şehirlerindendir. Nîşâbur'a 160 fersah, Kazvin'e 27 fersah uzaklıktadır. Şehâbiddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdadî, Mucemü'l-Buldân, III, I. Baskı, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1939, s. 116.

ardından Sâmânîlerin emirlerinden Ebû Ali es-Simcûrî ile Sebük Tegin'in yanında kalmıştır. Daha sonra Nîşâbur'da bulunan Gazneli Mahmud'un yanına geçmiş, 412/1021 tarihinde Gazneli Mahmud'un saltanatı hakkında *Târîh-i Yemînî* adlı eserini yazmış ve 427/1035 yılında vefat etmiştir.[4]

Utbî, bu eseri yazmasının iki önemli sebebi olduğunu beyan etmiştir. Bu sebeplerden ilki Utbî'nin kendi ifadesiyle *"şefkat ve kerem sahibi"* olan Gazneli Mahmud'un adının ölümsüzleştirmek istemesidir. İkinci olarak yine Utbî'nin kendi ifadesiyle *"şân, şöhret, güç ve adalet sahibi olan"* Gazneli Mahmud'un hayat hikâyesini ortaya koymayı hedeflemiş olmasıdır.[5] Ayrıca Utbî, eserinin muhtelif yerlerinde Gazneli Mahmud'un güzîde bir hayata sahip olduğunu, ömrünü büyük işler için harcadığını ve Müslüman devletlerin kurulmasının sağladığını ifade ederek onun kânun, ilim ve fenle uğraştığını dile getirmiş, eserini bunların zayi olmaması için kaleme aldığını söylemiştir.[6]

Utbî, eserinde genel olarak Sâmânîlerin son dönemlerinden itibaren Gazneli Mahmud'un dönemine kadar olup biten olaylara değinerek Gazneli Mahmud'un fethettiği yerlerden olan Bhâtiya, Mutlan, Nagarkot, Narâyan ve Thânesâr'ın sebep ve sonuçlarından bahsetmiştir. Bu olayları da âdeta Gazneli Mahmud'un adımlarını tek tek izlercesine takip etmiş ve bize aktarmıştır. Bunun yanı sıra Sâmânîlerin sülâlesi ve Sîstân'ın emirlerinden Halef b. Ahmed'in hanedanı, Zîyârî hanedanı, Simcûrîler ailesi, Karahanlılar hanedanı, Gûrlular, Garcistân padişahları, Deylemîler, Hârizmşahlar ve Afganlar hakkında bilgi vermiştir.[7]

Gazneli Mahmud, *Târîh-i Utbî*'nin müellifi olan Utbî'ye çok güvendiği için Garcistân hükümdarına elçi olarak göndererek kendisine itaat etmesini istemiştir. Utbî, Garcistân hükümdarı Şâr Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed tarafından saygı ile karşılanmış, Garcistân hutbelerini Gazneli Mahmud'un adına okutulmasını sağladıktan sonra Şâr'ın Gazneli Mahmud'a gönderdiği mektuplarla beraber Gazne'ye dönmüştür.[8] Gazneli Mahmud'un vefatından sonra bir süre de Sultan Mesud'un hizmetinde çalışmıştır. Hayatının sonlarında Nîşâbur'a yerleşip ilim ve edebiyâtla meşgul olan Utbî 427/1036 yılında vefat etmiştir.[9]

Eser, Arapça edebî, adali ve ağır bir dille yazılmış olup, neredeyse olayların yarısı bize şiirlerle aktarılmıştır. V/XI. asırda yazılan eser, kendi döneminden sonra ortaya çıkan birçok olaylara kaynaklık teşkil etmiştir. VII/XIII. asrın başlarında Arapçadan Farsçaya tercüme edilen eserde Utbî, dönemin diğer yazarları gibi Gazneli Mahmud'u övmüş, onun Allah tarafından teyit edildiği kanaatini taşımış ve

[4] Utbî, a.g.e., 1966, s. 22; İzzetullah Zeki, Gazneli Mahmud'un Dini Siyaseti, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Tezi, Konya, 2018, s. 3.

[5] Utbî, a.g.e., 1966, s. 9.

[6] Utbî, a.g.e., 1966, s. 18.

[7] Utbî, a.g.e., 1966, s. 16.

[8] Halîlullah Halîlî, Saltanat-ı Gaznevîyân, I. Baskı, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013, s. 26.

[9] Erdoğan Merçil, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbâr", DİA, XLII, İstanbul, 2012, s. 236.

kerâmetleri olduğunu dile getirmiştir.[10] *Târîh-i Utbî* edebî bir dilde yazıldığı için günümüze kadar defalarca farklı dillere tercüme ve şerh edilmiştir.[11]

Utbî, eserinde Sultan Mahmud hakkında birçok şiir kaleme almıştır. O bir şiirinde Sultan hakkında şöyle yazar: *"Eğer ölüm dışında başka bir şey ona gelseydi kardeşi keskin kılıçlarıyla koşar ve karşılık verirdi. Yeminü'd-devle halkın umudu, dinin ışığı ve iftiharı olan bir padişahtır. Ancak Allah'ın iradesi gerçekleşecek bunlar ağır darbeleriyle yerde sürünecektir."*[12] Yine Utbî Nasr b. Nasirüddin'in ölümü üzerine Sultan Mahmud hakkında şöyle yazar: "*Güzel varlığa, naipliğe sahip olan, doğunun kralı, batının efendisi dönemin yol göstericisi Sultan Yeminuddevle ve Eminülmille'dir*."[13] Yine Utbî'nin beyanına göre Gazneli Sultan Mahmud vakıf ve hayır işlerine çok dikkat edermiş. Bir zaman Sultan Mahmud, Şeyhülislam Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed en-Nasihi'yi vakıf işlerini takip etmek üzere Horasan'a gönderir. Utbî'nin de yer aldığı bu yolculukta yüz bin dinar fakirler için toplanmış, daha önceden fakirler için bir yardım olmamıştı.[14]

Utbî, eserinde en çok bahsettiği, övgüyle zikrettiği hadiselerden biri Gazneli Mahmud'un Hindistan fetihleridir. Utbî ,Gazneli Mahmud'un bu seferlere çıkış sebebini de şöyle özetler: *"Sultan Mahmud niyet ettiğini adağını yerine getirmek, günün sayfalarını magâzi ve makamlarla süslemek, güzel işler yaparak sevabını artırmak, yüce Allah'a yakınlığını tekit etmek, hakkı desteklemek, İslam'ı yüceltmek için dinin yıldızı, şeytanın recmi olan yardımcıları ile Hindistan'a doğru yola çıkar."* diye zikreder. Onun Hint seferlerindeki tutumunu anlatırken de bunu şöyle ortaya koyar. "*Hindistan'a varınca orduyu, Hint diyarını tahrip etmesi, kâfirleri ta'zibe uğratmaları, putları kırmaları konusunda serbest ve gevşek bırakırdı. Bölgenin önde gelenleri ve diğer büyüklerini cehenneme gönderir. Kendisi sağ salim, zafer ve bol ganimetle dârü'l-mülk olan Gazne'ye dönedi*."[15]

Utbî, Hindistan seferlerini çok canlı ifadeleri, teşbihlerle süslediği gözlemleri ve süslü kelamlarla bezediği şahitliklerini anlatır. Savaşı ve savaş sahnelerini çok canlı ağdalı ifadelerle tasvir eder. Mesela Utbî Mahmud'un Tanisar seferini anlattığı kısmın bir bölümünü şöyle anlatır: *"Sultan da gaza niyetinde bulunarak İslam bayrağını o bölgede dalgalandırmak, putları yıkmak için cihat için terbiye ettiği, kâfirin kanına susamış olan ordusu ile Tanisar'a doğru yönelir. Issız, havasız, susuz, güneş gölgesi görmeyen ve imaretten haberi olmayan yerleri geçer. Allah'ın yarımıyla var olan korku ve şüphelerini atar, o bölgeye ulaşır. Karşılarına taşlı ve sulu bir nehir, yüksek dağlar, taşlı tarlalar çıkar ki kâfirler o dağlara yerleşmiş, güçlerinden dolayı cebretmeye başlamışlardı. Sultan'ın ordusu iki ayrı yerden sudan geçer, şirk ehline karşı savaşa başlar. Gün batımına doğru İslam ordusu saldırarak düşmanı mağlubiyete uğratır, ceberut ehli olanlar kaçar, filleri kalır. Sultan'ın*

[10] Utbî, a.g.e., 1966, s. 17.
[11] Utbî, a.g.e., 1966, s. 36.
[12] Utbî, a.g.e., s. 404.
[13] Utbî, a.g.e., s. 494.
[14] Utbî, a.g.e., s. 475.
[15] Utbî, a.g.e., s. 311-312.

filleri arkalarından gider hepsini Sultan'ın yanına getirir. Öyle kan dökülür ki bölgedeki nehir taharet özelliğini kaybeder, içilmesine müsaade edilmez. Eğer gecenin karanlığı mani olmasaydı o zalimlerin hiçbiri canlı kalmazdı." [16] Utbî Gazneli Mahmud'un Hind seferlerinde başarısını ayet ve hadisler ışığında açıklar, onun muvaffakiyetinin İslam Dini ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizelerinin bereketiyle ve yüce Allah'ın yardımıyla olduğunu zikreder.[17]

Tarih-i Yemini'de Selçuklular hakkında da mahdut da olsa bilgiler mevcuttur. Sultan Mahmud'un Horasan ve Harzem faaliyetleri hakkında bilgi verirken buradaki Türkmenlerden bahseder. Curfedakanî'nin tercümesinde Zikr-i Mahamid-i Selcûkiyân (Selçukluların övme ve anma), adlı bir bölüm mevcut olup burada Selçuklular ve Selçuklu sultanları hakkında kısa bilgiler zikredilir. Burada Selçuklular ile ilgili dikkat çekici ifadeler de kullanılır. Onlar hakkında: "*Onların anıları ceridelerden (günlük, gazete) silinecektir. Çünkü fazıl ehli olanlar onların döneminde bir hisseye, şansa ulaşmamıştır. Onların gazvelerini, makamlarını makaleler ile şerh etmeye ilgi göstermemiştir. Kimse onların yüceliği, manası ve eserlerinden bahsetmemiştir.*" [18]

Utbî eserinde Gazneli-Karahanlı ilişkileri hakkında da bilgiler verir. Sultan Mahmud'un Karahanlı Hanları İlik, Tagan ve Arslan Han ile ilişkilerinden bahseder, Karahanlıların iç işlerine karıştığını anlatır.[19] Karahanlılara verdiği bir davet ve bu davetin içeriği hakkında da bilgiler vererek bu daveti Karun'un bile kıskanacağı bir davet olarak zikreder. Sultan Mahmud'un Karahanlı İlik Han Nasr'ın kızıyla evliliği hakkında da bilgiler verir.[20] Ayrıca Utbî, Çin'in Karahanlı topraklarına saldırısını şöyle zikreder: "*Bu arada Çin tarafından İslam'ın nurunu söndürmek, putların sayısını yükseltmek üzere 100 bin kişilik bir ordu gelir. Onlar Din-i Muhammed'in bayrağını her tağutun yıkamayacağını ve her serkeşin burnunun toprağa sürüneceğini bilemezler. Tagan Han ise İslam memleketlerinden yardım çağırısında bulunur ve 100 bin asker toplar. Bunun üzerine Müslümanların gönlüne bir huzursuzluk çıkar. Müslümanlar camilere girerek dua yaparlar. Tagan Han askerleriyle cihada çıkar, eceli karşılar, şehadeti niyet eder. Kuran'daki Allah'ın yardımını umar. (Mümin 51) böylece birkaç gün kılıçlar çarpışır, kanlar dökülür, savaş devam eder. İhlâslı kullarının gönlünden Allah'ın yardım sözü geçer, böylece kendilerini teskin ederler. Şiddetli savaşta Allah'ın yardımı gelir 100 bin kafir kişi yere düşer, başları bedenlerinden kopar. Yaklaşık 100 bin köle Müslümanların eline geçer. Bu fethin sesi bütün İslam diyarında duyurulur. Canlar rahatlar, diller Allah'ın şükrüne açılır. Bu fetihten sonra Tagan Han'ın ömrü sona yaklaşır, vefat eder. Ardından dindar ve takvalı olan kardeşi Arslan Han iş başına gelir.*"[21]

[16] Utbî, a.g.e., s. 335-336.
[17] Utbî, a.g.e., s. 335-336.
[18] Utbî, a.g.e., 1966, s. 9.
[19] Utbî, a.g.e., s. 318-321.
[20] Utbî, a.g.e., s.367.
[21] Utbî, a.g.e., s. 364-367.

Utbî *Tarih-i Yemînî* adlı eserinde adına ithafen yazdığı Sultan Yeminüddevle Mahmud Gaznevî hakkında detaylı bilgiler verip, Gazneli Devleti hakkındaki olayları tafsilatlı zikrederken Selçuklular ve Türkmenler hakkında aktardığı bilgiler çok sınırlıdır. Gazneli Mahmud hakkında zikredilen rivayetlerde mübalağa ve tarafgir davranması beklenirken mahdut olan Selçuklu Türkmenleri hakkındaki verilen bilgilerin objektif ve sade olmasında, eserin kaleme alındığı dönemde Selçukluların yoğun bir aktif siyasi faaliyetlerinin olmaması ile Gaznelilere rakip olacak bir güçte ve tehdit oluşturacak bir potansiyele ulaşmamalarının da etkisi vardır. Ayrıca Sultan Mahmud'un azametini ve kudretini ifade ederken bu durumu satırlarına yansıtmaya çalışmış, Saffâriler gibi diğer devletleri yermekten kaçınmamıştır. Arapçanın ve söz sanatının tüm fonksiyonlarını kullanmış, ağır ağdalı bir nazımla olayları eserine bir oya gibi işelerken, faaliyetleri ve etkileri o dönemde daha sönük olan Selçukluları daha sade ve sınırlı ifadelerle anlatmayı tercih etmiştir.

Gerdîzî ve *Zeynü'l-Ahbâr* Adlı Eseri

Araştırmamızın ikinci temel kaynağı *Târîh-i Gerdîzî* 443/1051 yılında Ebû Saîd Abdülhey b. ed-Dahhâk b. Mahmud Gerdîzî tarafından yazılmıştır. Eserin müellifi Gerdîzî, soyadını eskiden Gazne'nin bir bölgesi olan Gerdîz'den almıştır. Gerdîzî, Gazne'de büyümüş ve Gazne âlimlerinden eğitim almıştır. *Zeynü'l-Ahbâr*, Sultan Abdürreşid'in lakabı *"Zeynülmille"*'ye nispeten *Zeynü'l-Ahbâr* olarak isimlendirilmiş ve *Târîh-i Gerdîzî* olarak meşhur olmuştur. Meşhur Gazneli âlim ve düşünür Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin öğrencisi olan Gerdîzî, yarım asır kadar Gazneliler döneminde meydana gelen olayları izlemiş, sade bir dille bu olayları aktarmaya çalışmıştır. Gazneli tarihçisi olan Gerdizî Farsça olarak kaleme aldığı eserinde Gaznelilere özel bir iltimas tanıyıp bizzat gördüklerini, bu topraklardaki faaliyetlere ve olaylara şahit olarak devletin genel siyasetini överken, Saffârîler gibi diğer devletleri yermesi nedeniyle Gazneli hâmisi bir müverrih olarak görülmüştür.[22]

Gerdîzî, eserinin Gazneli Mahmud'la ilgili bölümünün yazma sebebini: *"Peygamberler, Keldânîlerin Sultanları (Buhtunnasr'dan İskender-i Makdûnî'ye kadar), İslâm halifeleri ve Horasan emirlerinin tarihlerini okuyarak ve işiterek yazdım. Ancak Gazneli Mahmud ile ilgili olanları, bizzat kendi gözümle gördüklerimi, Nimrûz, Horasan, Hârizm ve Irak'ta olup bitenleri, orada patlak veren savaşları, büyük padişahlara nasıl öfkelendiklerine şahit olarak yazdım. Allah saltanatına zeval vermesin Sultan Yemînüddevle ve Emînülmille hiçbir sıkıntı çekmeden ve kan dökmeden devletin başına geldi. Ben de bu hanedanın haberlerini özellikle hoş ve kısa bir şekilde yazmaya çalıştım"*[23] diyerek açıklamıştır.

Gerdîzî eseri kaleme alma amacının yanında yöntem ve metodu hakkında da bilgi verir. O sanki Utbî'yi de eleştirircesine: "*çok şerhe girmedim çünkü içinden çıkamazdım ve ağır gelirdi."* ifadesini kullanır. Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî* veya

[22] Gerdîzî, a.g.e., 2005, s. 1; Zeki, a.g.t., s. 4.
[23] Gerdîzî, a.g.e., 2005, s. 253.

Zeynü'l- Ahbâr adlı esrinin yedinci bölümünde "Horasan Emirleri" başlığı altında Gazneli Sultan Mahmud'dan bahseder. Burada Gazneli Mahmud'un sultan oluşu, Abbasi Halifesinden unvan hilat ve lakaplar alışını anlatarak onun Herat ve Sistan seferleriyle Hint seferleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir.[24] Hint seferlerinin önemi büyüklüğü bölgenin dini ve iktisadi durumu ve sosyal yönleri hakkında da enteresan bilgiler aktarırken Gazneli Mahmud'un gaza ruhu dini uygulamaları ve savaş sırasındaki dini hassasiyetlerini zikreder.[25]

Gerdîzî dönemin siyaseti ve uluslararası ilişkiler noktasında da bilgiler sunar. O 403/1012 yılında Mısır Fâtimî halifesinin elçisi Tahertî'nin Horasan'a gelişi hakkında bilgiler verir. Eserinde fakihler ve âlimlerin onun Batini mezhebine sahip olduğunu ve Mısır Fâtimî Halifesi tarafından elçi olarak gönderildiğini Sultan Mahmud'a bildirdiklerini ve Sultan Mahmud bu haber üzerine elçiyi huzuruna kabul etmeyerek, onu kadı Hasan b. Tahir b. Müslim el Alevi'ye gönderdiğini, Hasan'ında kendi elleriyle onun kellesini aldığını zikreder.[26]

Gerdîzî'nin tarihinde dönemin siyaseti ve devletlerarası ilişkiler noktasında aktardığı başka bir misalde 406/1015 tarihinde Hârizm hükümdarı Ebu'l-Abbas Mamun b. Mamun, Gazneli Sultan Mahmud'un kız kardeşine talip olduğu hadisedir. Bu isteği Gazneli Mahmud da yerinde görür ve kabul etmesiyle iki devlet arasında akrabalık ilişkileri başlar. Bir ara Hârizm hükümdarı bir grup Hârizm çapulcuları tarafından katledilmesi üzerine Sultan Mahmud hemen bölgeye Muhammed et- Tai kumandasında bir ordu gönderir. Et- Tai'ye ait askeri birlik namaz kılarken Hârizm çapulcuları tarafından katledilir. Bunu işiten Gazneli Mahmud çok öfkelenir, saldırgan Hârizm birlikleri üzerine yürüyerek liderleri Humartaş'ı ve Hârizm'i ele geçirir.[27]

Gerdîzî Sultan Mahmud'un fethettiği bölgelerde İslam'ın yayılması konusundaki çabalarını da anlatır. Eserinde Sultan Mahmud'a kendi hevesine tapan Kırat bölgesinin haberi ulaştırılınca Sultan Mahmud'un o bölgeyi fethettiği, Kırat hükümdarı ve halkının İslam dinini benimsemesi üzerine de İslam şeriatı ve fıkhının öğretilmesi için bölgeye hocalar ve kadılar görevlendirerek bölgeye İslam'ın şiar ve şeriatını yerleştirdiğini anlatır.[28]

Gerdîzî'ye göre Sultan Mahmud çok merhametli ve güzel davranışlı bir sultandı. Kendisine gelenleri sorar ve ne yapılması gerektiği konusunda fikirleri ve ihtiyaçlarını sorardı. Bununla birlikte Sultan Mahmud çok ciddi ve düşmanlarına, isyan edenlere karşı acımasızdı. Hiç fırsat vermezdi.[29] Ona göre Sultan, âlim, adil ve cesurdu. Savaşta hep önde savaşırdı. Güçlü bir iradeye ve barışçıl bir kişiliğe sahipti. Muhatabının hal hatırını ve ihtiyaçları sorardı. Doğruyu ve doğruluğu seven biri

[24] Gerdîzî, a.g.e., s. 253.
[25] Gerdîzî, a.g.e., s. 259.
[26] Gerdîzî, a.g.e., s. 261.
[27] Gerdîzî, a.g.e., s. 263.
[28] Gerdîzî, a.g.e., s. 267.
[29] Gerdizi, a.g.e., s. 377.

olup, isyancılara karşı şedid davranır isyanı bastırır ve düşmanlarına asla müsamaha göstermez acımazdı. Devamlı sarayda oturan bir sultan değildi. Aksine hayatını seferlerle geçiren Müslümanların yardımına koşan ve onları zalimlerden koruyan bir sultandı. Ordusuna güvenir ve ordunun sağ sol, ön ardını kendisini kontrol ederdi. Hediyeleşmeyi severdi.[30]

Gerdîzî Sultan Mahmud'u anlatırken onun kendisine sığınanları kabul ettiği ve koruduğunu zikreder. Nitekim Selçuklu Türklerini ilk defa o kabul etmiştir. Emir Tus Ebu'l Haras'ın onları öldür demesine karşı sen çok acımazsızsın demiş ve Selçuklulara merhamet etmiştir.[31] Fethettiği bölge halkına ilk önce Müslüman olmaları için öğüt verirdi. Gerdîzî'nin aktardığına göre Gazneli Sultan Mahmud put kırmakla meşhurdu. Hindistan putlarını kırmaktan zevk alırdı. Gerdîzî bu konuyla ilgili şöyle bir olayı aktarıyor: *"Sultan'a haber geldi ki Hindistan'ın güneydoğusunda Tanisar adlı bir şehir var, orada büyük putlar bulunmaktadır. Mekke'nin Müslümanlar için ne kadar önemli ise o putlar da onlar için o kadar önemlidir denilince Sultan Mahmud'un hoşuna gider ve hemen bir sefer düzenler. Hint Şah'ı 50 fil yüklü hediye göndereceğini söylese de Sultan orayı fetheder ve putları kırar."* Bunun dışında Gerdîzî'nin zikrettiği başka bir rivayette Kirat ve Nur adlı şehirlerin olduğu ve bu şehirlerin halkının aslana taptıkları haberi Sultan'a gelince, Sultan hemen oraya bir sefer düzenleyerek bölgeyi fethetmiştir Bölge halkını İslam'a davet etmiş, Müslüman olmak istemeyenlerin kellesini vurarak bütün mal varlıklarını ganimet olarak almış ve Gazne'ye getirmiştir.[32]

Gerdîzî'nin aktardığına göre Gazneli Sultan Mahmud Ehl-i Sünnet ve Hanefi mezhebine çok bağlıydı. Bunun dışındaki mezheplere bağlı olanları kabul etmezdi. Âlimleri sever ve halkını ilme teşvik ederdi. Ehl-i Sünnet dışında diğer mezheplerin yayılmasını hoş karşılamazdı. Fethettiği yerlerdeki putları kırar yerine cami yaptırırdı. Fethettiği yerlere İslam'ın yayılması için âlimler gönderirdi. Cihadın ruhunu diri tutmuş ve ele geçirdiği yerleri İslam toprağı yapmak için fethederdi.

Gerdîzî Sultan Mahmud'u Batinilerle mücadele eden rafizi düşmanı bir sultan olarak anlatır. Eserinde Sultan Mahmud'a Rey Şehri ve civarında bulunan bazı kimselerin Batini mezhebinde olduğu haberi verildiğinde Sultan Mahmud hemen adamlarını gönderir, onların bazılarını yakalatır, recm ettirir, bazılarını ise Bust ve Horasan'a gönderirdi diye anlatır. Ona göre Sultan Mahmud ise 420 tarihinde Rey fethinden sonra hastalanmış, Gazne'ye dönünce de vefat etmiştir.[33]

Zeynü'l-Ahbar'ın önemli yönlerinden birisi de Selçukluların bölgeye ilk gelişleri hakkında verdiği orijinal bilgilerdir. Gerdîzî Sultan Mahmud'un, Horsan Amidi'ne Mikail b. Selçuk'u üç at, on deve otuz adet koyun ile beraber Horasan'ın bir bölgesine saygın bir şekilde yerleştirmesini emrettiğini ve Horasan Amidi'nin de Mikail b. Selçuk ve kabilesini Dandanakan bölgesine yerleştirdiğini anlatır. Tarihçi,

[30] Gerdizi, a.g.e., s. 406.
[31] Gerdizi, a.g.e., s. 411.
[32] Gerdizi, a.g.e., s. 401.
[33] Gerdîzî, a.g.e., s. 279.

Multan fethi sonrası Türkmenlerin Ceyhun'u geçerek Horasan'a geldiği haberi ile ilgili bilgiler aktarırken, bu haber Sultan'a ulaşınca Sultan Mahmud acele ile Multan'dan Gazne'ye dönerek Belh civarında Katar denilen yerde onlarla savaştığını zikreder. Ayrıca müverrih Sultan Mahmud'un savaşa başlar başlamaz hemen iki raket namaz kılarak Allah'tan zafer dilediğini rivayet eder. Dolaysıyla o, Gazneli Mahmud'un 398/1007 yılında gerçekleşen bu savaştan da muzaffer olarak ayrıldığını söyler.[34]

Gerdîzî bu hadiseyi anlattıktan sonra Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a yerleştirilmeleri hakkında şu bilgileri de zikreder. "*Sultan Mahmud'a Maveraünnehir'e hükümdarlarından kaçarak gelen 4000 Türkmen ailenin haberi verilir. Sultan Mahmud onlara eman verir. Buna karşılık Tûs Emiri Ebu'l-Haris Arslan Cazip, Sultan Mahmud'a bu konuda hata yaptığını söyler. Onları ya bana ver tırnaklarını alayım, ya öldür der. Sultan Mahmud ey zalim ne kadar acımazsızsın! Aslan Cazip yapmazsan pişman olacaksın der. Bunlar daha sonra Sultan Mahmud'a karşı isyan ederler.*"[35]

Gerdîzî *Zeynü'l-Ahbar* adlı eserinde hicri 418(1027) yılı olaylarını anlatırken yukarda zikredildiği gibi Tus valisi Arslan Câzîb'in haklı çıkışından bahsederek, Nesâ, Bâverd ve Ferave bölgesindeki insanların Türkmenlerin zulmünden şikâyete geldiklerini, bunun üzerine Sultan Mahmud'un Arslan Câzîb'e mektup yazarak Türkmenlerin cezalandırılarak başkaldırılarının bastırılmasını ve halkın onların zulmünden kurtulmasını istediğini aktarır. Bu emir doğrultusunda Arslan Câzîb'in bölgeye giderek kalabalık bir grup olan Türkmenlere karşı mücadele edip birçok Türkmenin yaraladığı veya katledildiğini belirtir. Ayrıca Gerdîzî Türkmenlerin isyanının bu sindirme hareketiyle son bulmadığını, defalarca tekrar edildiğini, her defasında Arslan Câzîb'in bu girişimleri bastırarak birçok kez Türkmenlerin üzerine yürüdüğü yine de bölge insanlarına Türkmenlerin verdiği zararların giderilemeyerek şikâyetlerini Sultan Mahmud'un sarayına gelmeye devam ettiğinden bahseder. Bu yoğun şikâyet üzerine Sultan Mahmud'un, Arslan Câzîb'i acizlikle suçladığı buna karşı valinin de kendisini kınayan ve acizlikle suçlayan Sultan'a şöyle bir mektup yazdığını zikreder: *"Türkmen çok güçlenmişlerdir. Onları fesadı hasse süvari ve sancaktarlar olmazsa olmaz. Eğer de efendimizin kendisi gelmezse onlar daha da güçlenirler, durdurulması zor olacaktır."*[36]

Eserde Arslan Câzib'in gönderdiği mektubu okuyan Sultan Mahmud'un canının sıkıldığı, 419/1028 yılında Gazne'den Büst'e geçerek oradan da Tûs'a ulaştığını, Sultan Mahmud'u Tûs'ta karşılayan Vali Arslan Câzib'in Türkmenlerin durumunu Sultan Mahmud'a açıkladığını aktarır. Sultan Mahmud, Arslan Câzib'e büyük bir ordu, birkaç sâlâr ile beraber Türkmenlere karşı gitmesini ister. Gazneli ordusu Arslan Câzib komutasında Ferave'nin Ribat'ına kadar giderek cesaret

[34] Gerdizî, a.g.e., s. 259.
[35] Gerdîzî, a.g.e., s. 273; İzzetullah Zeki, Gazneli Mahmud'un Din Politikası, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019, s. 303.
[36] Gerdîzî, a.g.e., s. 277.

kazanan Türkmenlerle savaştığı, 4000 bin tanınmış Türkmen süvarisi katledilerek birçoğunun esir olarak alındığını, geri kalanlarının Balhan, Dihistan bölgelerine firar ettiklerini anlatır.[37] Gerdizi'nin bahsettiği Arslan Cazib'in pişmanlık uyarısını dönemin diğer kaynakları da teyit etmektedir. *Ahbârü'd-Devletü's-Selçûkiyye* adlı eserin müellifi Sadrüddin Ebu'l-Hasan Ali el-Hüseynî Sultan Mahmud'un, Rebiyulahir 422/Şubat 1031'de Mikail ve kabilesini Horasan'a getirdiğinden pişman olarak vefat ettiğini zikreder.[38]

Utbî'ye kıyasla Selçuklular hakkında ayrıntılı bilgiler veren Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbar'*ın özellikle on üçüncü babında Yeminüddevle Mahmud ve hanedanından bahsederken ve yirmi altıncı babında Türkler hakkında bilgiler verirken Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a gelişi, bölgedeki faaliyetleri, Gaznelilerle ilişkileri, Selçuklu devletinin kuruluş süreci ve ilk Selçuklu sultanları ile ilgili orijinal bilgiler verir.[39] Ayrıca müverrih bu bölümlerde Sultan Mahmud'un Maveraünnehir'deki faaliyetleri ve Karahanlılarla ilişkileri hakkında da önemli bilgiler aktarır.[40] Gerdîzî'nin eseri gerek Gaznelilere bakışı ve gerekse Selçuklularla ilgili rivayetleri Selçuklu tarihi açısından objektif sayılabilecek bir kaynaktır. Eserinde sade anlaşılır ve net ifadeler kullanarak eserin muğlaklığını ortadan kaldırması, dönemin tarihinin yanında sosyal olaylardan, adet ve geleneklerden bahsetmesi, hanedanlar hakkında bilgiler vermesi kıymetini artıran diğer unsurlar arasında zikredilebilir. Ayrıca olaylar ve konuların bir birine karıştırılmadan anlatılması hasebiyle Utbî'ye nazaran Gerdîzî'nin eserinin daha rahat kullanılmasını sağlamakta araştırmacıların işini kolaylaştırmaktadır.

Beyhakî ve *Târîh-i Beyhakî* Adlı Eseri

Bildirimizde ele aldığımız üçüncü ve en önemli eser *Târîh-i Beyhakî* dir. V/XI. asırda Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Yirmi yıl Gazneli Devleti'ne hizmet eden Beyhakî'nin 385/995–386/996 yılları arasında Horasan'ın Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi hakkında pek bilgi bulunmayan ve ilköğrenimin köyünde alan Beyhakî'nin daha sonra Nîşâbur'a gittiği ve genç yaşlarında Gazneli Devleti'nde Divan-i Risâlet'te kâtip olarak çalışmaya başladığı rivayet edilmektedir.[41]

Gazneli Devleti tarihini ansiklopedik olarak kaleme alan *Târîh-i Beyhakî* Sultan Mesud'a nispetle *Târîh-i Mesudî* olarak da bilinmekte olup beş ve on cilt

[37] Gerdîzî, a.g.e., s. 277.

[38] Ali El-Hüseyinî, s. 3.

[39] Gerdîzî, a.g.e., s. 252-296, 370-401.

[40] Gerdîzî, a.g.e., s. 271. Gerdîzî burada Gazneli Mahmud ile Türkistan hükümdarı Hacı Kadir Han'ın görüştüğünü, burada bir süre Sultan Mahmud'un konakladığını ve Türkistan hükümdarı Kadir Han için bir ziyafet hazırladığından bahseder. Bu mecliste bulunan şaraptan Kadir Han'ın içmediğini söyleyerek, Maveraünnehir hükümdarlarının içki içmesi adetten değildir der.

[41] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, Târîh-i Beyhakî, III. Baskı, nşr: Saîd Nefisî, Senâî Yayınları, Tahran, 1940, I, s. 52; Abdülkerim İbâdî, Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî, edt: Numan Cebran, Katar Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları, Ürdün, 1997, s.306; Tahsin Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", DİA, VI, 1992, İstanbul, s. 63.

olarak *Târîh-i Âl-i Sebük Tegin* ve *Târîh-i Âl-i Mahmûd* olarak da tanınmıştır.[42] Dokuz asır önce yazılan eser günümüze sadece üç cilt halinde ulaşmıştır. *Târîh-i Beyhakî'*nin kendine hâs birçok önemli özellikleri bulunmaktadır. Gazneliler ve Selçukluların egemen olduğu Türkistan ve Horasan bölgelerini ayrıntılı bir şekilde kaleme almış olması açısından eşsiz bir eser olduğunu vurgulamamız gerekir. V/XI. asırda Horasan ve Türkistan'da gerçekleşen olayları geniş, tarafsız bir şekilde aktarması ilmî değerini artırmış ve Gazneli-Selçuklu tarihini şiirler ve hikâyelerle ele alarak anlatılması Fars edebiyâtına ayrı bir özellik kazandırmıştır. Gazneli Mahmud sonrası Gazneli Devleti'nin zayıflaması ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci açısından değer arz eden eser günümüze kadar defalarca neşredilmiştir.[43]

Beyhakî, Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud döneminde Divan-ı Risâlet'te üstadı Ebû Nasr b. Müşkan'ın yanında çalışmaya başlamış, üstadının vefatının ardından küçük yaşta olması nedeniyle divan başkanlığına gelememiştir. Ancak Sultan Abdürreşid döneminde Divan-ı Risâlet başkanlığına yükselen Beyhakî daha sonra bu görevden azledilerek hapse atılmıştır. Bir müddet sonra hapisten çıkan Beyhakî evinde okuma yazmaya başlamış, *Târîh-i Beyhakî* dışında *Zînetü'l-Kitâb* ve *Mukâmât-ı Ebû Nasr Müşkan* adlı eserlerini yazmıştır.[44]

XI. asrın tanınmış tarihçisi Ebû'l-Fazl Beyhakî, bundan on asır önce Gazneliler ve Selçuklular hakkında eşsiz ve ansiklopedik bir eser yazarak adını tarihe kaydettirmiştir. Beyhakî'nin eseri Sultan Mesûd'un tahta çıkmasıyla başladığı için "Târîh-i Mesûdî" olarak bilinmişse de Sultan Mesûd ile sıcak temas halinde olan Selçuklulardan da sıkça bahsetmekte, ilk dönem Selçuklu Türkmenlerinin Gaznelilerle ilişkileri, Sultan Mesud'un iktidar mücadelelerindeki rolleri ve devlet kurmaya götüren süreçteki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Sultan Mesûd'un yaveri, kâtibi ve danışmanı olarak izlenim ve gözlemlerini yazan Beyhakî, olayları tarafsız bir şekilde aktarmaya özen göstermiş, her iki tarafın olumlu ve olumsuz davranışlarını yansıtmaya azami derecede gayret göstermiştir.

Gaznelilerin safında olması hasebiyle zaman zaman Selçuklu Türkmenlerinden "muhalif, düşman, hasım ve hasmân" olarak bahsetse de onların birbirlerine olan düşkünlükleri, kardeşlerin bir nizam içerisinde akıllıca hareket etmeleri, birbirine olan bağlılıklarını ve böylece zafer elde etmelerini tarafsızca aktarmaktan çekinmemiştir.[45] O, Sultan Mesûd'un Nesâ seferini anlatırken Türkmenlerden "hasım" diye bahseder.[46] 28 Cemaziyelahir 431/15 Şubat 1040 tarihinde Türkmenlerin Serahs'ta huzursuzluk çıkarttıklarını anlatırken onlardan "muhalif" diye bahseder.[47] Beyhakî, Dandanakan savaşının başlamasını anlatırken

[42] Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, Târîh-i Beyhakî'ye Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı" USAD Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. 5, 2016, s. 183.
[43] Beyhakî,, a.g.e., I, s. 1.
[44] Beyhakî,, a.g.e., I, s. 52; İbâdî, a.g.e., s. 306; Yazıcı, a.g.m., VI, s. 63.
[45] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 763.
[46] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 738.
[47] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 743.

Selçuklulardan düşmanlar diye şöyle bahseder: "*Düşman gelmiş, saf tutulmuş ve Mesûd da bismillah diye ayağa kalkın emrini vermiştir. Savaş başlamış, düşmanın çokluğu Gazneli ordusuna yorgunluk vermiştir."*[48]

Beyhakî, Selçukluları Gaznelilerin hasmı olarak görüyor, eserinde genellikle Selçuk Bey'in torunları ve oğulları olan Horasan'daki Türkmenlere liderlik eden beylerden bahsederken "hasım" veya hasımlar manasındaki hasmân kelimesini kullanmıştır. Düşman kelimesini nadiren savaş cereyanını anlatırken kullanmayı tercih eden Beyhakî, daha ziyade siyasi rakip olarak gördüğü Selçukluları hasımları olarak zikretmiştir. *"8 Ramazan 431 tarihinde Sultan Mesûd ile Dandanakan bölgesine doğru bir fersah yürümüştük ki çokça hasım geldi saldırdı. Sultan Mesûd'un köleleri kaçıyordu."* diyerek Selçuklulardan "hasım" diye bahseder.[49] O, Türkmenlerin Dandanakan meydan savaşından sonra mallarını yağmaladıklarını aktarırken onlardan şöyle bahseder: *"Hasmân çokça deve ve kumaşlarımızı götürdü, namaz vaktine kadar savaş devam etti, ardından üç ferseng olan suya geldik."*[50] Yine Beyhakî, Dandanakan savaşı esnasındaki Gazneli ordusundan ve Türkmenlerden şöyle bahseder: *"Biz 56 deve, üç yüz teçhizatlı köle ve 12 fil ile yarım ferseng yürümüşken hasımların sesi geldi. Savaş başladı ancak Tuğrul ve Begu (Yabgu) ve Davûd (Çağrı) gözükmezdi."*[51]

Gazneliler ile ilgili olayları aktarırken objektif bir yaklaşım sergileyen Beyhakî, gerektiğinde kendisini seven ve kollayan Sultan Mesud'u dahi eleştirmekten çekinmez ve hatalarını eserinde zikretmekten korkmadan cesaretle ele alır. Hakkaniyet ilkesini koruyarak hareket eden Beyhakî, Sultan Mesûd'un eğlence hayatına düşkün olması, söz dinlememesini defalarca dile getirmiş, böylece hataya düştüğünü tarihin sayfalarına kaydetmiştir.[52] O, hasmı olarak gördüğü Tuğrul Bey'in Dandanakan zaferinden sonra tahta çıkmasını aktarırken de objektif davranmıştır. Halkın önde gelenlerinin Tuğrul Bey'i Horasan emiri olarak selamladıklarını, Tuğrul Bey'in savaş esnasında zahmet ve emeği geçenleri mükâfatlandırdığı, komşu ülkelere fetih mektupları gönderdiği gibi konulara sadece bir Gazneli Tarihçisi gözüyle değil, bağımsız bir ortaçağ tarihçisi gözüyle bakabilmiştir.[53]

Ayrıca Beyhakî Sultan Mesûd ile Dandanakan'dan suya doğru gidişlerini anlatırken Türkmenlerin kendilerine gelerek güç gösterisi yaptıklarını zikrederek onları düşman veya hasım değil muhatap olarak görüp, eserlerinde hasımları ve düşmanlarına karşı hakaret ve aşağılamadan çekinmeyen Anadolu Selçuklu tarihçileri İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi kötü sıfatlar kullanmadan sadece "Türkmenler" diye bahseder.[54] Beyhakî her ne kadar Selçukluları birer hasım olarak

[48] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 699.
[49] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 753.
[50] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 754.
[51] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 756.
[52] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 676.
[53] Beyhakî,, a.g.e., II, s. 663.
[54] Beyhakî, Gaznelilerin hasmı olan Türkmenlerden bahsederken herhangi bir küçümseyici sıfat ve aşağılama ifadesi kullanmaz. Selçuklular konusunda önyargılı davranmadığını ve olayları gördüğü gibi

görse de onların gücünü, kalabalık ve büyük ordularını, mücadele ve cesaretlerini görmezlikten gelmemiş, küçük gösterme gayreti içinde olmamış, aksine olayları olduğu gibi bir tarihçi sorumluluğuyla yansıtmaya çalışmıştır.

Sonuç

Utbî *Tarih-i Yemînî* adlı eserinde Sultan Mahmud ve Gazneli Devleti hakkındaki olayları tafsilatlı zikrederken Selçuklular ve Türkmenler hakkında aktardığı bilgiler çok sınırlıdır. Gazneli Mahmud hakkında zikredilen rivayetlerde mübalağa ve tarafgir davranması beklenirken mahdut olan Selçuklu Türkmenleri hakkındaki verilen bilgilerin objektif ve sade olmasında, eserin kaleme alındığı dönemde Selçukluların yoğun bir aktif siyasi faaliyetlerinin olmaması ile Gaznelilere rakip olacak bir güçte ve tehdit oluşturacak bir potansiyele ulaşmamalarının da etkisi vardır. Ayrıca Sultan Mahmud'un azametini ve kudretini ifade ederken bu durumu satırlarına yansıtmaya çalışmış, sultana methini sık sık satır aralarına sıkıştırdığı dua cümleleriyle yansıtmaya çalışmıştır. Arapçanın ve söz sanatının tüm fonksiyonlarını kullanmış, ağır ağdalı bir nazımla olayları eserine sanatkar bir şair gibi işlerken, kullandığı dilin ağırlığıyla anlatmak istediği tarihi olayların muğlak kalmasına sebep olmuştur.

Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbar*'ında Gazneli Mahmud ve hanedanının genel bir tarihinden ve Türkler hakkındaki bilgilerden bahsederken Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a gelişi, bölgedeki faaliyetleri, Gaznelilerle ilişkileri, Selçuklu devletinin kuruluş süreci ve ilk Selçuklu sultanları ile ilgili orijinal bilgiler verir. Zeynü'l-Mille lakabına nispetle Sultan Abdürreşid'e ithaf ettiği eserinde Utbî kadar Gazneli Mahmud'a yer vermez ve fazla övgüye kapılmaz. Gerdîzî'nin eseri gerek Gaznelilere bakışı ve gerekse Selçuklularla ilgili rivayetleri Selçuklu tarihi açısından objektif sayılabilecek bir kaynaktır. Eserinde sade anlaşılır ve net ifadeler kullanarak eserin muğlaklığını ortadan kaldırması, dönemin tarihinin yanında sosyal olaylardan, adet ve geleneklerden bahsetmesi, hanedanlar hakkında bilgiler vermesi kıymetini artıran diğer unsurlar arasında zikredilebilir. Ayrıca olaylar ve konuların bir birine karıştırılmadan anlatılması hasebiyle Utbî'ye nazaran Gerdîzî'nin eserinin daha rahat kullanılmasını sağlayarak tarihçiler için kolaylaştırıcı bir fırsat sunmaktadır.

Hem Selçuklu hem de Gazneli tarihi açısından çok önemli bir kaynak kaleme alan ve dönemin siyasetinin çok iyi okuyup anlatan Beyhakî, Gazneli Selçuklu ilişkilerini aktarırken Gazneli safında olmasına rağmen tarafsız davranmayı ilke edinmiş, Selçuklu Türkmenlerinden hasım olarak bahsetse de gerçekleri olduğu gibi aktarmıştır. Diğer ümeraya karşı yardım ve desteğini gördüğü Sultan Mesûd'un hatalı yönlerini eleştirmekten çekinmemiş, Selçuklu Türkmenlerinin bir birlerine bağlılıkları ve cesaretlerinden övgüyle bahsetmiştir. Özellikle Selçuklu Türkmenlerinin Gazneliler ile olan ilk ilişkileri, ardından Horasan'daki faaliyetleri

ifade ettiği Tarih-i Beyhakî'de görülmektedir. "Biz suya doğru giderken Türkmenler dalga dalga gelir, güç gösterisi yaparlardı." ifadesi de bunu gösterir(Beyhakî 1940: II 790). İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi tarihçilerin yaklaşımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Akkuş, 2011: 259, 274).

ve en son olarak istiklal mücadelelerini bir tarihçiden beklenilen en iyi şekilde objektif olarak yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

AKKUŞ, Mustafa, İzzetullah Zeki, *Târîh-i Beyhakî'ye* Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı" *USAD Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* S. 5, 2016, s. 181–204.

BEYHAKÎ, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, nşr: Said Nefisi, Ez İntîşârât-ı Kitâbhân-i Sanâyî, Tahran, 1940.

GERDÎZÎ, Ebu Said Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, (), *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr: Rahim Rızâzade Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, Tahran, 2005.

HALÎLÎ, Halîlullah *Saltanat-ı Gaznevîyân,* I. Baskı, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013.

HAMEVÎ, eş-Şeyh el-İmam Şehâbüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mucemü'l-Buldân, III,* I. Baskı, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1939.

HANDMİR, *Düstürü'l-Vüzerâ*, Thk: Said Nefisi, İkbal Yayınları, Tahran, 19761.

HÜSEYNÎ, Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyidü'i-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevârîs b. Nâsir b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye,* I. Baskı, tsh: Muhammed İkbal, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1933.

İBÂDÎ, Abdülkerim, *Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî,* edt: Numan Cebran, Katar Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları, Ürdün, 1997.

KÖYMEN, Mehmet Altay Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tasrihi I-II, (2011), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs.

MERÇİL, Erdoğan, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA,* XLII, İstanbul, 2012, s. 236–237.

MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ, Hamdullah, Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân), (2015), çev: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. bs.

NÎŞÂBURÎ, Zahirüddin, Selçuknâme, (2011), nşr: Mirza İsmail Afşar Hamidü'l-Mülk, Muhammed Ramazânî, Asâtir Yayınları, Tahran, 1. bs.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, (1999), Boğaz İçi Yayınları, İstanbul, 8. bs.

UTBÎ, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar, *Târih-i Yeminî*, çev: Ebu'ş-Şeref Nasih b. Zafer Curfadekânî (603H.) Tahkik Eden: Cafer Şiar, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966.

YAZICI, Tahsin,"Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 1992, İstanbul, s.63–64.

ZEKİ, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Dini Siyaseti*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Tezi, Konya, 2018.

ZEKİ, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019.